

ВИСНОВОК
ПРО НАУКОВУ НОВИЗНУ, ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ
ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ
Фатєєвої Марини Сергіївни
«Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія

Дисертація Фатєєвої Марини Сергіївни на тему: «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія, виконана на кафедрі практичної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 12 від 27 грудня 2016 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 27 березня 2018 р.).

Дисертаційне дослідження здійснене відповідно до наукової теми Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методологічні засади компетентнісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274).

Для підготовки висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією» вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 25.02.2021 р.) визначено, що попередня експертиза дисертації проводитиметься на базі кафедри практичної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка та призначено двох рецензентів:

1. *Скрипник Тетяну Вікторівну*, професора кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, доктора психологічних наук;
2. *Сабол Діану Михайлівну*, доцента кафедра освітнього лідерства Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидата психологічних наук.

Актуальність теми дослідження. Питання розладів харчової поведінки людини посідають особливе місце в актуальній проблематиці психології. Сучасна психологічна думка, як вітчизняна, так і зарубіжна, на жаль, не завжди вчасно й в повному обсязі встигає оцінити загрози, що їх несуть в собі розлади харчової поведінки. Недостатньо вивчено симптоматику розладів, відсутні стандарти їх визначення. Зокрема, поряд з анорексією та булімією, нападоподібне переїдання було внесене до реєстру розладів лише в 2014 році.

Розвиток комунікаційних технологій, створення сучасного інформаційного простору загострює проблему самоусвідомлення осіб із розладами харчової поведінки. Особливості подання інформації у ЗМІ, як об'єктивної, так і суб'єктивної, є передумовою стрімкого поширення такого феномену, як орторексія. Остання трактується як нав'язливе прагнення особи до «здорового й правильного» харчування, як патологічний потяг до споживання певної їжі. Явище орторексії лише починає досліджуватися, тому ще не набуло чітких наукових контурів: одні вчені вбачають в орторексії психічний розлад, інші – лише певну соціальну тенденцію.

Особа почувається в сучасному світі незахищеною, невпевненою, такою, яка підпадає під вплив модних, іноді радикальних течій. Людина переконується, що не здатна змінити оточуючий світ й обставини, які спричиняються багатьма суспільними, культурними факторами. Однією з доступних можливостей уникнути вірогідних негараздів для людини залишається їжа, яка може здаватися рятівним засобом подолання труднощів і перемоги над обставинами. При цьому переключені стратегії харчової поведінки – стратегії переїдання або стратегії обмеження в їжі (аж до повної відмови від неї) – обираються суб'єктом в якості способу вирішення внутрішнього конфлікту. Останнє веде до розладу, який потребує корекції психолога, обізнаного саме у цій сфері.

Більшість сучасних наукових пошуків носить медичний характер і розгортається з галузі психіатрії, в той час як практична допомога особам з орторексією вимагає всебічного аналізу і осмислення саме психологічних механізмів виникнення та розвитку цього порушення. Незважаючи на проведені

дослідження, досі залишаються не вивченими психологічні особливості самоусвідомлення представників цієї групи, в той час як кількість людей з порушеннями харчової поведінки неухильно зростає.

Актуальність дослідження проблеми орторексії впливає з необхідності вирішення і подолання таких протиріч:

- між методологією медико-біологічного підходу до орторексії, яка передбачає медичне втручання (зазвичай – маніпуляції з тілом як об'єктом та реорганізацію способу життя), з одного боку, та психологічним підходом, який розглядає соціо-культурні чинники виникнення орторексії, психічні механізми її перебігу, психокорекційні засоби впливу, індивідуальні та суспільні наслідки – з іншого.

- між необхідністю надання психологічної допомоги людям з розладами харчової поведінки та відсутністю чітких протоколів роботи, обмеженістю психодіагностичного інструментарію, недостатньою адаптацією зарубіжних методик до вітчизняних реалій.

Рецензована праця має безпосередній зв'язок з такими актуальними напрямами сучасних наукових досліджень, як психологія самосвідомості, профілактика та корекція відхилень поведінки та психологія здоров'я.

Відсутність спеціальних праць про поширеність орторексії серед українських споживачів та особливості самосвідомості цієї групи, які відрізняють це порушення від інших порушень харчової поведінки, теоретичне та практичне значення теми визначають актуальність дослідження Фатеевої Марини Сергіївни «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному виявленні психологічних особливостей самоусвідомлення осіб з орторексією.

Об'єкт дослідження – орторексія як індивідуальна модель (порушення) харчової поведінки та соціокультурний феномен.

Предмет дослідження – психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

1. на основі теоретичного аналізу наукових джерел охарактеризувати орторексію як психічний синдром, визначити її місце серед інших порушень харчової поведінки;
2. виявити й описати соціально-культурні детермінанти обмежувально-вибіркових харчових патернів;
3. розкрити особливості самоусвідомлення людини в контексті орторексичної субкультури;
4. методологічно обґрунтувати, розробити та апробувати «Програму корекції процесів самоусвідомлення осіб з орторексичними порушеннями харчової поведінки».

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та завданнями.

а) теоретичні методи: теоретичний аналіз, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, моделювання, що застосовувалися для вивчення концептуальних засад дослідження проблеми самосвідомості осіб з орторексією та визначення її провідних компонентів;

б) емпіричні методи: психологічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), психодіагностичні методи, які забезпечили реалізацію експерименту;

в) методи математичної обробки даних (коефіцієнт кореляції r-Пірсона, кутове перетворення Фішера ϕ , t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок; для порівняльного аналізу використано парний t-критерій Ст'юдента) з подальшою їх інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Особиста участь автора в отриманні конкретних наукових результатів, викладених у дисертації. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський погляд на орторексію як індивідуальну модель (порушення) харчової поведінки та соціокультурний феномен. Наукові результати роботи належать особисто авторці і становлять теоретичний і практичний внесок здобувача в розвиток вітчизняної психологічної науки. Усі публікації, крім однієї, написані без співавторства. У статті «Парадокси

потребово-мотиваційної сфери осіб з нервовою орторексією», написаної у співавторстві, дисертанту належить обґрунтування проблеми, самостійний збір емпіричного матеріалу, проведення статистичної обробки даних, що охоплює 50 % тексту статті.

Наукова новизна одержаних результатів. Аналіз дисертації полягає в тому, що вона є першим комплексним дослідженням орторексичних патернів поведінки в Україні.

Систематизовано та узагальнено головні критерії орторексії як психічного стану (патологічного потягу): порушення самоусвідомлення та нав'язлива поведінкова активність, спрямована на дотримання «правильного» харчування.

Уперше розроблено модель формування розладів (порушень) харчової поведінки, яка охоплює такі феномени: «Я», стандарти харчової поведінки та фокус самоусвідомлення;

уточнено місце орторексії серед інших порушень харчової поведінки як окремої субкультури, де визначено її в межах девіантної, альтернативної харчової поведінки та як симптом більш складного та глибокого психічного розладу;

поглиблено уявлення про прямий зв'язок орторексії та харчової інтуїції;

удосконалено психологічний зміст поняття «самоусвідомлення особистості» як процесу безпосереднього сприйняття індивідом власних психічних актів і результату формування безпосереднього образу самого себе;

набули подальшого розвитку наукові уявлення стосовно семантичного простору сприйняття їжі особами з порушеннями харчової поведінки, які визначено критеріями тактильної привабливості, впорядкованості, корисності та емоційної атрибуції

Розроблено рекомендації для фахівців-психологів, психотерапевтів приватної практики, викладачів-психологів та установ різного типу власності щодо процесу психотерапії клієнтів з орторексією шляхом самопізнання, самоусвідомлення та самоприйняття.

Наукові положення, розроблені особисто дисертанткою та їх новизна.

Дисертаційна робота Марини Сергіївни Фатєєвої присвячена актуальній і водночас малодослідженій науковій темі – дослідженню орторексії як порушення харчової поведінки та соціокультурному феномену. І якщо анорексія, булімія й нападоподібне переїдання (binge eating) достатньо давно досліджуються, орторексична поведінка сьогодні тільки починає привертати увагою дослідників.

Важливим показником науковості дослідження є повнота і репрезентативність його джерельної бази. Маємо підстави стверджувати, що дисертанткою проведено копітку, плідну роботу щодо пошуку, виявлення, систематизації, вивчення та застосування майже всіх різновидів джерел, необхідних для дослідження теми, в тому числі іноземними мовами. Оригінальним є емпіричне дослідження, проведене у 2016-2018 рр із залученням респондентів серед дорослих індивідів, що цікавляться здоровим способом життя, мешканців великих та середніх міст України та світу. На підставі встановлених результатів було складено авторську «Програму корекції процесів самоусвідомлення осіб з орторексичними порушеннями харчової поведінки», яку протягом 2019-2020 рр, за підтримки Асоціації лікарів та психологів “Розлади харчової поведінки: терапія та превенція”, було успішно апробовано на 35 учасниках експериментальної групи. У порівнянні результатів учасників експериментальної та контрольної груп програма виявилася достатньо ефективною. Вищевказані матеріали систематично висвітлювалось у доповідях та виступах на міжнародних і національних конференціях та наукових публікаціях. Також з цієї тематики останні 10 років дисертанткою проводилась значна психоедукаційна робота у соціальних мережах, ЗМІ та науково-популярних виданнях.

Слід зауважити, що структура дисертаційної роботи М. С. Фатєєвої підпорядкована поставленій меті і основним завданням, не викликає ніяких сумнівів і є цілком логічною. В цілому дисертація охоплює основні аспекти проблеми: огляд світових та вітчизняних наукових розшукувань, тобто вивчення проблеми та пошук шляхів її вирішення, що проявилось в емпіричному дослідженні та корекційній програмі. Основні наукові положення і висновки

достатньо обґрунтовані та підкріплені статистичним матеріалом, який ілюструють 30 таблиць, 16 рисунків, та 24 додатки. Необхідно відзначити наукову новизну дослідження, абсолютно новаторський характер тематики, абсолютно відповідальна, професійна позиція дослідника і практичне значення роботи у сфері порушень харчової поведінки.

Разом з тим, дисертаційна робота М.С. Фатеевої не позбавлена певних недоліків: зустрічаються стилістичні огріхи, використання професійного сленгу – інколи використовується слово «орторекс». Також у тексті йдеться про те, що особи з орторексією – це певна спільнота, а далі йдеться про їх усамітнення, виключеність із соціуму. Можливо, відбувається і те і інше, і показаний певний конфлікт Я-образу, але необхідна більша конкретика. Бажано чіткіше окреслити психологічні механізми виникнення і розвитку цього порушення харчової поведінки. Також цікавим би був у додатках скорочений протокол роботи з одним клієнтом від першої до восьмої сесії.

Треба відмітити, що наукові джерела, які використовувала авторка, є україно-російсько-англомовними. В той же час немає посилань на видання французькою та німецькою мовами. В майбутніх роботах слід зважити на це, можливо й на харчові традиції східних країн. Втім, вказані недоліки не зменшують значення й науково-практичної цінності вищезазначеної роботи.

Теоретичне й практичне значення отриманих результатів. Теоретичні напрацювання дозволять узагальнити сучасні наукові тенденції у галузі психологічної допомоги особам з порушеннями харчової поведінки в Україні. Вони систематизують головні критерії орторексії як психічного стану (патологічного потягу), порушення самоусвідомлення та нав'язливої поведінкової активності, спрямованої на дотримання «правильного» харчування. Практична цінність цього дослідження полягає в створенні й апробації авторської «Програми корекції процесів самоусвідомлення осіб з орторексичними порушеннями харчової поведінки», яка може використовуватися в навчальному процесі у закладах вищої освіти у викладанні навчальних дисциплін «Психологія здоров'я», «Психосоматика», «Психологія самосвідомості», «Профілактика та

корекція відхилень поведінки»; у практичній діяльності психолога, психотерапевта, під час надання психологічної допомоги особам з обмежувальними порушеннями харчової поведінки; у просвітницькій діяльності, психоедукаційній роботі з превенції розладів харчової поведінки.

Використання результатів роботи. Результати дослідження впроваджено у практику роботи Асоціації лікарів і психологів «Розлади харчової поведінки: терапія та превенція» (Україна).

Повнота викладення матеріалів у публікації положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні результати дослідження відображено у 10 публікаціях, з них 9 – одноосібні: 1 стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, 2 статті у наукових фахових виданнях України з присвоєнням категорії «Б», 7 – у яких додатково відображені результати дослідження.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікація в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу

Фатеева М.С. (2021) "Orthorexia Nervosa: история возникновения термина, диагностические критерии и место среди известных расстройств пищевого поведения". *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. IX (96), Issue: 245. p. 64-71. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_245_96.pdf
<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-245IX96-13>

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії “Б”

1. Фатеева М. С. (2019) Інтуїтивне харчування у світлі наукових вітчизняних та зарубіжних розшукувань. *Теорія і практика сучасної психології*.

Вип. 3 Том 1. С. 153-157. ISSN: 2663-6026 (Print), 2663-6034 (Online)
<https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.28>

2. Фатеева М. С. (2020) Перспективи використання програм корекції процесів самоусвідомлення у осіб з орторексичними порушеннями харчової поведінки. *Габітус*. №16. С. 243–250. ISSN: 2663-5208 (Print), 2663-5216 (Online)
<https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.40>

***Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження
(статті в інших виданнях, матеріали конференції, тощо)***

1. Фатеева М. С. (2017) Еволюція поняття самоусвідомлення у психологічній науці. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 21 берез. 2017 р. Переяслав-Хмельницький. С. 196-199.

2. Лозова О. М., Дробот О. В., Фатеева М. С. (2017) Парадокси потребово-мотиваційної сфери осіб з нервовою орторексією. *Лікарська справа*. № 7. С. 104-110. ISSN: 1019-5297 (Print), 2706-8803 (Online).

3. Фатеева М. С. (2019) Асоціативне сприйняття поняття «їжа» особами з наявною та відсутньою орторексією (результати емпіричного дослідження, 2016-2018рр. в містах України та за її межами). *РАЦІОГУМАНІСТИЧНІ СТУДІЇ*. Збірник наукових статей. С. 245-256.

4. Фатеева М. С. (2019) Дослідження порушень харчової поведінки (орторексія) у форматі вивчення сучасних субкультур. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : тези Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-6 квіт. 2019 р.). Київ. С.131-133.

5. Фатеева М.С. (2019) Перспективи дослідження особливостей самоусвідомлення осіб з орторексією. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*: тези III міжнар. наук.-практ. конф.198-202 К.: Талком. - 207 с.

6. Fatieieva M. (2019) Associative perception of the concept of “food” by persons of 18 to 68 years old (with and without orthorexia). Materials of international conference ECED (European Council for Eating Disorders) *Eating Disorders: A*

7. Fatieieva M. (2019) The variability of perception of the concept of «food» by persons with disordered eating (orthorexia nervosa). *EATING DISORDERS: MODERN EXPERIENCE*. №1. Pp. 12-21.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць та результатів автоматизованої перевірки на відсутність плагіату встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення роботи оприлюднено у доповідях на 8 міжнародних науково-практичних конференціях: I Міжнародна науково-практична конференція «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017 р.); «Розлади харчової поведінки у мультикультурному оточенні» (м. Вільнюс, 2017 р.); «Психічне здоров'я: глобальні виклики XXI століття» (м. Київ, 2017 р.); «Важкі та стійкі розлади харчової поведінки та супутні захворювання» (м. Каунас, 2018 р.); «Розлади харчової поведінки: Трансдисциплінарний підхід до діагностики та піклування» (м. Париж, 2019 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (м. Київ, 2019 р.), «Психіатрія XXI століття: глобальний вплив на сучасне суспільство та нові практики на місцях» (VIII міжнародна науково-практична онлайн-конференція, 2020 р.), а також на Міжнародному Круглому столі Асоціації лікарів і психологів «Розлади харчової поведінки: терапія та превенція» (м. Київ, 2019).

Оцінка мови та стилю дисертації. Матеріал дисертації викладено в логічній послідовності та у доступній для сприйняття формі. Робота написана науковим стилем мовлення, її структура відповідає алгоритму здійсненого автором дослідження. Зміст, структура, оформлення дисертації та кількість публікацій відповідають вимогам п. 10, 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 (зі змінами) та наказу Міністерства освіти

і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Ознайомившись із дисертацією М.С. Фатєєвої «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією» та науковими публікаціями, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, а також, взявши до уваги результати фахового семінару, вважаємо, що: дисертація, виконана Фатєєвою Мариною Сергіївною на тему «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією», є самостійним науковим дослідженням актуальної проблеми, містить оригінальні підходи до теоретичних та практичних завдань, пов'язаних із соціально-психологічними процесами в Україні.

У дисертації отримано нові науково обґрунтовані теоретичні й практичні результати. Її зміст відповідає визначеній меті, поставлені наукові завдання вирішено повністю, мети дослідження досягнуто. Основні положення дисертації містять елементи наукової новизни. Структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам. Наукові положення повністю обґрунтовані та отримали необхідну апробацію на наукових конференціях. У публікаціях здобувача відображені всі положення дисертації.

Відповідність змісту дисертації спеціальності з відповідної галузі знань та спеціальності, з якої вона подається до захисту. За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною і практичною значимістю дисертація М.С. Фатєєвої відповідає спеціальності 053 Психологія, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Здобувачем повністю виконано освітню та наукову складову підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти й накопичено теоретичні знання, уміння, навички та компетентності, достатні для розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності, опановано методологією наукової та педагогічної діяльності.

Рекомендація дисертації до захисту. Дисертаційне дослідження «Психологічні особливості самоусвідомлення осіб з орторексією» є завершеною

науковою працею, в якій її авторкою, М.С. Фатеевою, отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку вітчизняної психологічної науки. Дисертаційна робота М.С. Фатеевої відповідає вимогам п. 10, 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», і може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій вченій раді для здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Рецензент:

професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини, Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор психологічних наук

Т.В. Скрипник

Рецензент:

доцент кафедри освітнього лідерства Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук

Д.М. Сабол

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
Т.В. Скрипник
(ПІВ)
Д.М. Сабол
(підпис)
18.03.2019 рр